

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ GƏNCƏVİ ADINA
MİLLİ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI MUZEYİ

ISSN 2522-4808 (Print)
ISSN 2702-0034 (Online)

RİSALƏ

Elmi araşdırmalar jurnalı

1(20)

Bakı – “Elm və təhsil” – 2021

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
Elmi Şurasının 12 aprel 2021-ci il tarixli (protokol № 4)
qərarı ilə çap olunur

Baş redaktor:
Rafael Hüseynov,
akademik

Redaksiya heyəti:

Kamil Allahyarov, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Xatirə Bəşirli, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Şəfəq Əlibəyli, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Aida Qasımova, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Tofiq Məlikli, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Rəhilə Qeybullayeva, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Bakı Slavyan Universiteti, Azərbaycan
Mehdi Kazımov, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
Paşa Kərimov, filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent, AMEA Əlyazmalar İnstitutu, Azərbaycan
Ali Yavuz Akpınar, professor, doktor, Boğaziçi Universiteti, Türkiyə
Hasan Cavadi, professor, doktor, Kaliforniya Universiteti, ABŞ
Firuzə Melvil, doktor, Kembridj Universiteti, Böyük Britaniya
Özgen Felek, professor, doktor, Yel Universiteti, ABŞ
Campiyero Bellinceri, doktor, Venesiya Ka Foskari Universiteti, İtaliya
Mbaye Lo, professor, doktor, Dyuk Universiteti, ABŞ
Hendrik Boesoten, professor, doktor, Maynz Universiteti, Almaniya
Nataliya Çalısova, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor,
Rusiya Dövlət Humanitar Universiteti, Rusiya Federasiyası
Şodimaxammad Sufizoda, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor,
Tacikistan Respublikası Elmlər Akademiyası, Tacikistan
Zemfira Səfərova, akademik, AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu, Azərbaycan
Cəfər Qiyasi, AMEA-nın müxbir üzvü, Azərbaycan
Məryəm Əlizadə, sənətşünaslıq doktoru, professor, Azərbaycan Dövlət
Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Azərbaycan
Marko Realini, professor, doktor, İtaliya Milli Tədqiqat Şurası, İtaliya

Risalə. Elmi araşdırmalar jurnalı. № 1 (20)
Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2021, 168 s.

Orta əsrlərdə müsəlman Şərqiində yaradılan elmi əsərlər “risalə” adlanırdı. Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin klassik ənənəyə riayətlə “Risalə” adlandırılmış, ədəbiyyatşünaslıq və mədəniyyətşünaslıq problemlərinin elmi araşdırmalarından ibarət məqalələr toplusu ildə iki dəfə (yaz və payız) nəşr edilir. Bu elmi araşdırmalar jurnalı məzmunu etibarlı ilə filologiya (Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı, ədəbiyyat nəzəriyyəsi, ədəbi təhlil və tənqid, folklorşünaslıq, mətnşünaslıq) və sənətşünaslıq (muzeyşünaslıq) sahələri üzrə məqalələri əhatə edir. "Risalə" elmi araşdırmalar jurnalı filologiya və sənətşünaslıq elm sahələri üzrə Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi dövrü elmi nəşrlər siyahısındadır. 2019-cu ildə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin "Mətbu nəşrlərin reyestri"nə daxil edilmişdir (Reyestr № 4216). Eyni zamanda, "Risalə" elmi araşdırmalar jurnalı 05 aprel 2018-ci ildən EBSCO beynəlxalq elektron məlumat bazasına daxil edilmişdir (Müqavilə № 46516).

KLASSİK İRS: TARİXİ VƏ NƏZƏRİ PROBLEMLƏRİ

Rafael Hüseyinov. Əyyuqinin “Vərqa və Gülşə” məsnəvisinə Əbdülmömin Məhəmməd Əl-Xoyinin çəkdiyi miniatürlər Azərbaycan əlyazma kitabında yeni mərhələnin başlanğıcı kimi	7
Faiq Əliyev. Nizaminin ideal sənət dünyası	18
Nazir Əhmədli. Aşıqlıq etməyən qarabağlı Kərbəlayı Səfi Valeh	33
Seyran Qayıbov. “Ərtuğrul” firkateyni salnaməçisi Əli Ruhinin “Günəş” qəzetindəki bir qəzəli haqqında	54
Tariyel Qəni. Klassik epik ənənə: “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Dastani-Əhməd Harami”	62
Təranə Rüstəmovə. Klassik və müasir alleqorik əsərlərdə mövzu və süjet bənzərliyi	70

YENİ VƏ MÜASİR DÖVRDƏ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ PROSES

Ayna Əlixanova. Azərbaycandakı dağ yəhudiləri yaradıcılığında vətən həsrəti mövzusu	81
Ləman Muxtarova. Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamentinin şair millət vəkili Hacı Kərim Sanılı	86
Nailə Mustafayeva. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında müxəmməs janrında yazılmış şeirlərin mövzu dairəsi	94
Nuranə Əsədullayeva. 1920-1930-cu illərdə dramaturgiyada sinfi mübarizənin ideoloji inikası: qolçomaq obrazı	105
Təbriz Əhədov. XX əsr Azərbaycan poeziyasında Təbriz mövzusu	115
Türkan Məcidova. Azərbaycan poeziyasında ana dilinin saflaşdırılması yolunda səylər (M.Müşfiq, A.Şaiq, O.Sarıvəlli poeziyası əsasında)	122
Ülviyyə Yusifova. Abdulla Faruqun əsərlərində qadın azadlığı problemi	131

TARİXİ-MƏDƏNİ ABİDƏLƏRİN QORUNMASI VƏ TƏDQIQI. MUZEYŞÜNASLIQ

Rafael Hüseyinov. Features of the Azerbaijani carpet language and dialects in the context of the carpet language and traditions of the Muslim East	141
İnarə Səfiyeva. Şəxsi möhürlərdə həkk olunmuş adlar	156

UOT 821.512.162

Nazir ƏHMƏDLİ
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
nahmed61@mail.ru

AŞIQLIQ ETMƏYƏN QARABAĞLI KƏRBƏLAYI SƏFİ VALEH

Açar sözlər: Qarabağ, Aşıq Valeh, F.B.Köçərli, kameral təsvir, Şuşa, Zərnigar

Keywords: Karabakh, Ashug Valeh, F.B.Kocharli, camera images, Shusha, Zarnigar

Ключевые слова: Карабах, Ашуг Валех, Ф.Б.Кочарли, камеральное описание, Шуша, Зарнигар

Qarabağın tanınmış söz adamlarından biri də Aşıq Valeh kimi tanıdığımız Kərbəlayı Səfidir. Böyük Azərbaycan alimi Firidun bəy Köçərli “Kərbəlayı Səfi “Valeh” təxəllüs” adlı oçerkində yazır: “Kərbəlayı Səfi “Valeh” Canı oğlu Kərbəlayı Abdullanın və Baba bəyin müasiri imiş. O zamanın ürəfasından sayılan əhli-zövq və sahibi-təb bir vücud imiş. Məhəlli-təvəllüdü Gülablı qəryəsidir ki, ata-babasının əsl vətənidir” [16, s.320].

Müəllif Valehin doğum tarixini belə göstərir: “Həmin bu Gülablı qəryəsində¹ hicrətin 12-ci əsrinin axırlarında – yəni 1180-ci və ya 1190-cı illərdə Valeh təvəllüd etmişdir. 60-70 iləcən ömür etmişdir. Belə ki, 1250-ci tarixdə hali-həyatda imiş. Oxuyub-yazmanı Şuşa qalasında kəsb etmişdir. Ülumi-maarifə və xüsusən şeir deməyə artıq dərəcədə meylü həvəsi var imiş. O cəhətə vaxtının çoxunu ürəfa məclisində və şüəra dairəsində keçirərmiş” [16, s.320].

Beləliklə, Valehin doğum tarixini və ilk təhsilini Şuşada aldığı öyrənirik. 1180-ci hicri-qəməri ili miladi tarixlə 1766-cı, 1250-ci hicri-qəməri ili isə 1834-cü ilə düşür. Beləliklə, F.Köçərli Valehin təxminən 1766-1834-cü illərdə, 70 ilə yaxın yaşadığını ehtimal edir.

F.Köçərli Valehin şəxsiyyətini belə təsvir edir: “Mərhum Valeh dindar, mömin və müttəqi bir şəxs olduğu ilə belə xoşsöhbət, danışib-gülən və bəmərə bir adam imiş. Onun ilə Baba bəyin, İbn Canının və Aşıq Qənbərin beyinlərində zarafat olduğu üçün bir-birinə həzl tərifi ilə sözlər deyərmiş. Belə ki, mərhum Baba bəy Valehin qocalığını həcv edib dişlərinin tökülüb övraq olmağını və ağzı köhnə xərabənin uçuq damına bənzəməyini və saçı-saqqalı ağarıb, sümük kimi dümağ olmağını zərifanə zikr edib deyir ki, sənin başından üru həvəs gedibdir. İndi sənə meylin axirət dünyası ilədir. Ona görə Xulxunsayını çağır gəlsin, aləmi-bəqadan sənə vəz eləsin:

Hər kimsə axtarar, tapar tayını,
Sən də çağır gəlsin Xulxunsayını.
Söhbəti-üqba eləsin, guş qıl,
Ləzzəti-dünyanı fəramuş qıl.

¹ “Qəryə” farsca kənd deməkdir.

Kərbəlayı Səfi onun cavabında Baba bəyə bir neçə duzlu şeir yazıb, onların bəzi bəndlərində Baba bəyə bərk toxunur. Həmin şeirləri belə başlayır:

Baba bəy, sən bir yaxşı babasan,
Heyf ola kim, bir az ağzı yavasan.
Bundan əvvəl sən ki şair deyildin,
Fəzai-eşqdə tair deyildin.
Məndən öyrənibsən, düşübsən tərzə,
Mənim ilə danışma hərzə-hərzə”... [16, 321]

F.Köçərli qeyd edir ki, Valeh Baba bəy haqqında bir neçə həcv də yazıb və onları burada vermək münasib görülmədi [16, s.321].

Valehlə Qənbər təxəllüslü Kərbəlayı Abdulla Canı oğlu arasında da deyişmə olmuş, hətta bir-birinə həcv yazmışlar:

Ey Səfi, şahi-Nəcəf kuyi sənə məskən ikən
Niyə ol rozəni tərək etdin əgər adam idün?
Kəhfın əshabini tərək etmədi səg bir saat,
Sən ki insan idün, əhməq, məgər itdən kəm idün?
Qənbərə, Valehi mən etmə ki, o, biqəmdir,
Sən dəxi cahil əgər olsa idün, biqəm idün [9, 223].

Qəzəlin məzmunundan belə başa düşülür ki, Səfi Kərbəla ziyarətində olmuş, başqa zəvvarların etdiyi kimi, oradan da Nəcəf şəhərinə gedərək İmam Əlinin qəbrini də ziyarət etmişdir. Özü də Kərbəla ziyarətində olmuş Abdulla Canı oğlu Səfini qınayır ki, İmam Əlinin dəfn olunduğu yer o qədər müqəddəsdir ki, gərək oranı tərək edib geri qayıtmayaydın. Əshabi-Kəhflə bağlı rəvayətdə hökmdarın təqibindən qaçaraq mağarada gizlənən şəxslərin yanında olan it də onları tərək etməmiş və onlarla birlikdə əsrlik yuxuya getmişdir. Abdulla Canı oğlu Valehi məzəmmət edir ki, sən də gərək sədaqətli olub İmam Əlinin dəfn olunduğu yeri tərək etməyəydin. Qəzəlin sonuncu bəndində isə deyir ki, Valehi məzəmmət etməyinin mənası yoxdur, çünki o, biqəm, yəni arsız adamdır, əgər sən də cahil olsaydın, biqəm olardın.

Təbii ki, Kərbəlayı Abdullanın qəzəli Valehi qəzəbləndirir və ona belə cavab yazır:

Nə səbəbdən Səfi mərhumi-dəri Heydərdür,
Kim bilir, pərdədə kim ziştü ya zibatərdür.
Mən əgər feyzi hünər cahiliyəm, lən mənə,
Yoxsa lənət sənə gəlsün, bu nə böhtan, şərdür?
Könlü Dəcəcalı dilər, özü vəli Kəbə evin,
Mömin indi Qələdə, sən burada Qənbərdür [9, s.224].

Valeh cavabında Abdullanı Əbu-Cəhlə bənzədir, kafir, Dəcəcala meyil edən adlandırır və onu mömin saymadığını bildirir. Qəzəlin son beyti Kərbəlayı Abdullaya çox toxunur və M.Füzulinin:

Ey gül, nə əcəb silsileyi-mişki tərən var,
Vey sərv, nə xoş canalıcı işvələrin var! –

beyti ilə başlanan qəzəlinə nəzirə üslubunda Valehə belə cavab verir:

Valeh, nə əcəb zümzümeyi-sövti-xərin var?
Fəxr eylə ki, qanuni-hünərdən xəbərin var.
Aldatdı, sənin belini basdı hacızadə,
Soncuqlama bundan belə, zəxmi-kəmərin var.
Qirbalə qoyub ardını bazardə satdın,
Sövdəgər isən, yaxşıca sövdədə sərin var [9, s.224].

Kərbəlayı Abdulla Canı oğlu bu cavabında Valehi ağır şəkildə təhqir edir, onun yazdığı cavabı eşşək zümzüməsinə, yəni anqırtısına, özünü də eşşəyə bənzədir. Bu cavabı onun belinə qoyulmuş palan adlandırır və tövsiyə edir ki, soncuqlayıb onu belindən atmağa cəhd eləməsin, çünki kəmərlə bağlanıb və belindən ata bilməyəcək. Sonuncu beyti şərh etməyi isə etik baxımdan qeyri-mümkün sayırıq.

Valeh yazdığı cavabda təhqir baxımından ondan da irəli gedib:

Ey bic, sənin Canidən özgə pədərin var.
Andan sədəfi-sinədə pünhan göhərin var.
Atam deyibən Canıya qəmxar durarsan,
Andan, a xətadidə, sənin nə xəbərin var?
Bir kərrə şəhərdən çölə dəstimə düşərsən,
Ancaq soruram, yerdə qalur hər nə dərin var [9, s.224].

Cavabında Valeh yazır ki, sən Canının oğlu deyilsən, bic doğulmusan, mənim nütfümdən törəmişən və şeir yazmaqda buna görə belə hünərin var. Əgər şəhərdən kənardə əlimə düşsən, dərinə soyaram. Göründüyü kimi, sonda hərbə-zorba gəlməyi də unutmur.

Qeyd edək ki, həmin dövrdə Qarabağda bu cür həcvlər, bir-birinə mənzum məktublar yazmaq halları geniş yayılmışdı.

F.Köçərli Valehin qohumu və şagirdi olduğu deyilən Aşıq Qənbərlə deyişməsinə də vermişdir. Valehin cavabından məlum olur ki, onun gözləri qara düşdüyündən qamaşmış və görməyi müvəqqəti olaraq pisləşmişdir. Aşıq Qənbər bu hadisəni zarafatla qələmə almış və gözlərini sağaltmaq üçün maraqlı “resept” təklif etmişdir:

Göydaş ilə duz qoy ona, zəy bağla, qurum qat,
Ey Valehi-məşhur!
Zərnixi, kükürdü götürüb ab ilə islat,
Civə ilə məqdur.
Nuşadiri tənbəkiyə qat, andızı qaynat,
Həm sirkeyi-əşkur,
Şürabu şərab ilə piyaz, qədr də bat-bat,
Bir qədr də hil ur.
Bağla gözünün nurinə, çəkmə dəxi heyhat,
Qoyma ki, ola kur [9, 218].

Aşıq Qənbərin bu zarafatyana məktubuna Valeh aşağıdakı bəndlə başlayan cavabı vermişdir:

Bu təbi-təbabətliyi bir kəs bilə, haşa,
Ey Qənbəri-Məcnun!
Dərmanlarını görsə olur məhvü müqəvvə
Loğmanı-Fəlatun! [9, s.218]

Aşıq Qənbərin şeirində göydaş, zəy, kükürd, civə, naşatır spirti və bir çox kimyəvi maddələrin, Valehin cavabından görüldüyü kimi, qırx yeddi dərmanın adının çəkilməsi həmin dövrdə Qarabağda təbabətin xeyli inkişaf etdiyini göstərir.

Valehin 31 bəndlik “Vücutnamə”sini təqdim və şərh edən F.B.Köçərlinin qeyd etdiyi kimi, Valeh təxəllüslü Kərbəlayı Səfi 7 yaşında dini təhsilə başlamış və 11 yaşında onu tamamlamışdır:

On birdə dərsimi eylədim tamam,
Dildə əzbər oldu Peyğəmbər, imam.
On iki yaşında oldum xoşkəlam,
Söylədim hər tərəf, oldum dilgüşa [16, s.332].

Böyük alim Firidun bəy Köçərli Valeh haqqında yazısını belə bitirir: “Yuxarıda yazılan əşardan başqa, Valehi-mərhumun daha da çox əsərləri vardır. Bunlardan artıq əhəmiyyətli keçmiş səlatinin əhvalına və Qarabağ xanlığının tarixinə dair yazdığı mənzumatdır ki, məəttəəssüf, ələ gətirə bilmədik. Onun övladından *Aşıq Abbasqulu* bizə söz vermişdi ki, Kərbəlayı Səfinin tamami əşarü asarını bizə göndərsin, vəli əhdinə vəfa etmədi” [16, s.333].

Folklorşünas alim Ə.Axundov tərtibçisi olduğu “Telli saz ustaları” kitabında Aşıq Valehi belə təqdim edir: “Aşıq Valeh Qarabağın Abdal-Gülablı kəndindəndir. Bizcə, bu, Aşıq Valeh təxəllüsü ilə şeirlər yazan Kərbəlayı Səfi Valehdır. 1766-cı ildə anadan olmuş, 1836-cı ildə vəfat etmişdir. Şeirləri əsasında məşhur “Valeh və Zərnigar” dastanı yaranmışdır” [23, s.30].

Göründüyü kimi, Ə.Axundov Valehin 1766-cı ildə doğulması haqqında F.B.Köçərlinin fikrinə əsaslanmış, 70 il yaşaması haqqındakı mülahizəsini əsas götürüb onun 1836-cı ildə öldüyünü yazmışdır.

Aşıq Valehin şeirləri ilk dəfə “Alçaqlı-ucalı dağlar” (1970) adlı kitabda toplanıb çap edilmişdir. Tərtib edənlər əslən Ağdam rayonundan olan professor Fəmil Mehdi və Valehin nəslindən olan Aşıq Xaspolad Mirzəyevdir. Prof. F.Mehdi “Aşıq Valehin taleyi” adlı ön sözdə yazır: “Aşıq Valeh təxminən bir əsrə yaxın yaşamış, ömrünün sonuna qədər öz sədəfli sazından ayrılmamışdır.

Onun ədəbi irsinin çox hissəsi itib-batmış, bizə gəlib çatmamışdır. Şeirlərinin böyük bir qismi Valehin bir neçə il bundan əvvəl rəhmətə getmiş nəvəsi Zərnigarın dilindən yazılmışdır” [7, s.3].

F.Mehdi daha sonra yazır: “Qarabağın səfalı guşələrindən biri olan Abdal-Gülablı öz sənətkarları ilə həmişə məşhur olmuşdur. Kəndin qədim qəbiristanlığının məzar daşlarının birində bu sözlər yazılmışdır: “Kərbəlayı Səfi ibn Məhəmməd. 1238-ci ildə vəfat etmişdir”. Başdaşına yazılmış bir bənd şeirin isə ilk misrası belədir: “Valeh ləqəbimdir, Səfidir adım”.

Aydın olur ki, Aşıq Valehin əsl adı Səfi, atasının adı isə Məhəmməddir. O, 1822-ci ildə vəfat etmişdir. Doğulduğu il barədə əsaslı məlumat yoxdur. Bir ehtimala görə, Valeh 1729-cu ildə anadan olmuşdur” [7, s.3].

Professor İsrafil Abbasov Aşıq Valehin doğum və ölüm tarixi haqda F.Mehdi ilə həmfikir olmuşdur: “Əsl adı Səfi olan Aşıq Valeh, ehtimala görə, 1729-cu ildə Qarabağın Abdal-Güləblı kəndində doğulmuşdur. Bir əsrə yaxın ömür sürən sənətkar 1822-ci ildə vəfat etmişdir. Məzarı Abdal-Güləblının qədim qəbiristanlığındadır.

Aşığın adı ilə bağlı yaranmış “Aşıq Valeh” dastanı 1927-ci ildə Tovuzda Şair Vəlinin ifasında yazıya alınıb “Dastanlar və nağıllar” (toplayanı H.Əlizadə, 1937, s.5-25) kitabında çap olunmuş, sonralar isə bəzi kiçik dəyişikliklərlə 1944-cü ildə Aşıq Məşədi Dadaşdan (Laçın rayonu, Əhmədli kəndi) toplanmış variant kimi beşcildlik “Azərbaycan dastanları”nın 3-cü cildinə (toplayanı və tərtib edəni Ə.Axundov, 1967, s.255-289) daxil edilmişdir” [8, s.495-496].

Professor Mürsəl Həkimov Valehin doğum tarixi ilə bağlı F.B.Köçərlinin, Ə.Axundovun, F.Mehdinin və İ.Abbaslının fikirləri ilə razılaşmır: “O (Aşıq Valeh – N.Ə.), 1722-ci ildə Qarabağın axar-baxarlı guşələrindən biri sayılan Abdal-Güləblıda anadan olmuşdur” [15, s.3].

Professor Paşa Əfəndiyev M.Həkimovun səhv fikrini onun uğuru kimi qiymətləndirir: “Beləliklə, Aşıq Valehin 1722-ci ildə anadan olduğu və 1822-ci ildə isə vəfat etdiyi müəyyənləşdirilmişdir” [12, s.273].

Prof. M.Allahmanlı da M.Həkimovun fikrinə şərik çıxır: “Bizim fikrimizcə, F.B.Köçərli və Ə.Axundova nisbətən F.Mehdi və M.Həkimov Aşıq Valehin vəfat tarixi haqqında daha inandırıcı fikir yürütmüşlər. Bunu ustadın yaxınlıq edib əlaqə saxladığı sənətkarların həyat və yaradıcılığı ilə bağlı olan dəqiq fakt və mülahizələr də sübut edir. Valehlə M.P.Vaqif arasında olan yaxınlıq, yaradıcılıq söhbətləri, şeir məclisləri buna misal ola bilər. Bütün bunlar Valehin 1779-cu və ya 1766-cı ildə anadan olması ehtimalının inandırıcılığına şübhə doğurur” [1, s.10].

Açığı, Valehin Qarabağ xanının vəziri Molla Pənah Vaqiflə yaxınlığı, hətta onların yaradıcılıq söhbətləri (!), şeir məclislərinin (!) mövcudluğunu heç bir fakta, dəlil-sübuta söykənmədən iddia etmək əsassızdır və çox təəssüf ki, bir çox sonrakı “tədqiqatlarda” da iddianın müəllifi göstərilmədən təkrarlanır. Müəllifliyi Aşıq Valehə aid edilən şeirdə Vaqifin adı çəkilir: *On il əvvəl Molla Pənah sağ idi*.

Bu misradan Valehlə Vaqifin dostluq münasibətləri, yaradıcılıq söhbətləri, şeir məclisləri keçirməsi nəticəsini çıxarmaq həqiqətə uyğun deyil. M.Allahmanlı yazır: “Bu misralarda aşıq böyük bir zəka sahibinin dünyadan köçməsinə təəssüf hissi ilə qeyd edir” [1, s.21].

Halbuki burada nə təəssüf, nə başqa bir hiss var. M.Allahmanlı sonra bir ehtimal irəli sürür: “Ehtimal etmək olar ki, Qarabağ xanlığında daxili vəziyyətin kəskinləşdiyi, ziddiyyətlərin həddini aşdığı, Ağə Məhəmməd Şah Qacarın Zaqafqaziyanı ələ keçirmək istədiyi və bu məqsədlə Şuşa qalasını mühasirədə saxladığı zaman Valeh də hadisələrin iştirakçısı, qırğınların şahidi olmuş, başqaları kimi, o da eyni hissləri keçirmişdir” [1, s.21].

Müəllifin ehtimal etmək hüququnu qəbul edirik, amma onun “Belə bir hadisələrin törədicisi olan şahlara qarşı onda böyük nifrət hissi yaranmış və xalqı vətəni qorumağa səsləmiş, son damla qanına qədər düşmənin bu torpağa ayaq basmasına imkan verməməyə çağırılmışdır. Bu misralar eyni zamanda Vaqif kimi bir dühanın necə qanlı müharibələr qurbanı olduğunu aydın şəkildə göstərir” [1, s.21] cümləsi həqiqətə uyğun olmayan mülahizələrdir.

Müəllif Valehin “belə hadisələrin törədicisi olan şahlarla (Ağəməhəmməd Şah Qacar nəzərdə tutulur – N.Ə.), düşmənlə, son damla qanına qədər vuruşmağa çağırın” misralarını, görəsən, niyə misal gətirmir? Valehin belə misraları doğrudanmı var? Şeyirin

yazıldığı 1807-ci ildə işğalçı və qəddar Rusiya imperiyası Qarabağı işğal etmişdi, amma bununla barışmayan Qacarlar dövləti Qarabağı azad etmək üçün Şahzadə Abbas Mirzənin komandanlığı ilə ruslara qarşı ölüm-dirim savaşı aparırdı. Ruslar bir il qabaq, 1806-cı ildə Vaqifin böyük himayədarı və xeyirxahı olan İbrahimxəlil xanı 17 nəfər ailə üzvü ilə birlikdə öldürmüşdülər. Valehin xalqı rus işğalçılarına qarşı mübarizəyə səsləyən və ya səsləməli olduğu misraları varmı, olubmu? Valehin, ümumiyyətlə, siyasi məzmun daşıyan şeirləri bizə məlum deyil və çox güman ki, olmamışdır. Professorun “On il qabaq Molla Pənah sağ idi” misrasından bu qədər məna çıxarması, göründüyü kimi, onun dərin fantaziyasının məhsuludur.

Prof. M.Allahmanlı F.Mehdinin Aşıq Valehin 1729-cu ildə doğulması haqqındakı mülahizəsini də rədd edərək professor M.Həkimovun aşağıdakı fikrini müdafiə edir: “Vücutnamə”nin 19-cu bəndindəki poetik duyum bizim fikrimizin doğruluğunu şahidlik məqamında bir daha təsdiqləyir:

Yüz yaşında oldum piri natəvan,
Gələnlə, gedənlə, qonşuyla yaman.
Könlümdə ahu-zar, çeşməmdə duman,
İstədim fənadan köçəm üqbayə.

Məlum olduğu kimi, “vücutnamə”, yaxud “əvvəl-axır”, bir növ, tərcümeyi-haldır. Çox qədimdən bəri aşıqlar anadan olduqları gündən “vücutnamə”lərini yazdıqları günə qədər tərcümeyi-hallarını nəzmə çəkər, həyatlarında baş vermiş hadisələri qeyd edirlər”. Prof. H.Araslının bu haqlı fikrinə inamla söykənmiş olsaq, onda fikrimizi aydınlaşdırmaq üçün biz Valehin ölüm tarixindən (1822) 100 ili çıxsaq, aşığın 1729-cu il deyil, 1722-ci ildə anadan olduğunu əsaslı tarix kimi götürməliyik” [15, s.5].

Əvvəla, qeyd etməliyik ki, “Vücutnamə”nin bu variantı əsas götürülə bilməz və o, böyük alim F.Köçərlinin təqdim etdiyi “Vücutnamə”dən fərqlidir. “Vücutnamə”nin həmin variantında Aşıq Valeh belə deyir:

Səksən yaşa yetdim, qalmaqad imdad,
Doxsan yaşda tutdu əlimdən irşad.
Yüz yaşa yetəndə gəldi bir cəllad,
Dedi, haza, yöv-mül-axərid-dünya.

Çəkdi çəngəlini, saldı əzayə,
Tamamən cəsədim düşdü lərzayə.
Aldı mürği-ruhum, çəkdi səmayə,
Cismim qəfəs kimi qaldı müqəvva [16, s.331].

“Vücutnamə”nin hər iki variantının yüz illik ömürdən sonrakı bəndlərində axirətdə baş verənlər, İnkir-Münkirin sual-cavabı, Sirat körpüsündən keçmək, qiyamət və s. haqqında söhbət açılır. M.Həkimovun və onu müdafiə edən M.Allahmanlının məntiqinə görə, Aşıq Valeh öləndən sonra başına gələnləri də hansısa yolla oxucuya çatdırmışdır və biz də onları qəbul etməliyik!

F.Köçərli haqlı olaraq qeyd edir ki, “Vücutnamə”də deyilənlər onun müəllifinin başına gələnlər deyil, insanın ana bətnində bir qətrə qandan əmələ gəlmiş vaxtdan axirət evinə köçdüyü dövrə qədər olan keçirdiyi mərhələləri dini-əxlaqi dillə təsvir edir. Əvvəlki

dini məktəblərdə bu mövzu tədris olunurdu, indi axır vaxtlarda təzə üsul ilə təsis olunmuş məktəblərdə bizim balalara təlim verilir [16, s.333].

Məsələnin başqa tərəfi də var. Doğrudanmı Valeh vücutnamə yazmaq üçün 100 yaşının tamam olmasını gözləyərək “Yüz yaşında oldum piri-natəvan” misrasını yazmışdır?

İkincisi, belə çıxır ki, Aşıq Valeh həmin misranı yazandan sonra da “mənəvi rahatlıq taparaq” bu fani dünyanı tərk etmişdir! Bu şeiri yazandan sonra Aşıq Valeh, məsələn, 3-5 il artıq yaşaya bilməzdimi? Amma professor həmkarlar bu ehtimalı yaxına buraxmayaraq iddia edirlər ki, Valeh həmin “Vücutnamə”ni məhz 100 yaşında yazmış və yazan kimi də ölmüşdür.

Professor Məhərrəm Qasımlı professor həmkarlarının səhvinə “düzəldir”: “Kərbəlayı Səfi Məhəmməd oğlu – Aşıq Valeh yüz ildən bir qədər artıq yaşamışdır. Bu barədə ömrünün sonlarına yaxın söylədiyi bir vücutnamədən bilgi almaq olur.

Bu hesaba aşığın doğum tarixi təqribən 1720-ci ilə düşür” [19, s.517].

Maraqlıdır ki, eyni şeirə istinad edən professorların bəziləri Aşıq Valehin 1722-ci, bəziləri isə 1720-ci ildə doğulduğunu iddia edirlər.

Bu vücutnamələrin hansının Valehə məxsus olması haqqında yazıçı Mustafa Çəmənlinin maraqlı və məntiqi fikri var: “F.B.Köçərlinin “Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabında Valehdən nümunə kimi verdiyi “Vücutnamə”ni ağızlarda dolaşan “Vücutnamə” ilə tutuşdurduqda təəssüf hissi keçirirsən. Valehin ağızlarda dolaşan “Vücutnamə”si cilalanmaq əvəzinə məzmunuz, lüzumsuz söz yığınınə çevrilmişdir. Onu qeyd etmək kifayətdir ki, F.B.Köçərlinin kitabında “Vücutnamə” 31, Valehin dildə dolaşan “Vücutnamə”si isə 36 bənddən ibarətdir. F.B.Köçərli tarix etibarilə Valehə daha yaxın olmuş və şübhəsiz ki, “Vücutnamə”ni əlyazmasından köçürmüşdür. O, “Vücutnamə”ni oçerkinə köçürərkən “necə ki var, burada təb olunur” sözlərini yazmağı da unutmuşdur. Bəs Valehin bu gün aşıqlar tərəfindən oxunan “Vücutnamə”si necə, olduğu kimi oxunurmu? Təəssüf hissi ilə deyirik: yox” [11, s.140].

Yeri gəlmişkən, bu məsələdə prof. M.Allahmanlı da M.Çəmənli ilə həmrəydir: “Aşıq Valehin xalq arasında indi də yaşayan, dillər əzbəri olan “Vücutnamə”si öz mövzu dairəsinin genişliyi, ifadə zənginliyi ilə daha çox diqqəti cəlb edir. Onun əlimizdə olan variantları arasında müəyyən fərqlər nəzərə çarpır. Başlıcası ondan ibarətdir ki, F.B.Köçərlinin verdiyi “Vücutnamə” otuz bir bənddən ibarət olduğu halda, xalqdan topladığımız variant otuz altı bənddir. Bu müqayisədə müəyyən fərqlər, ifadə, söz dəyişmələri də nəzərə çarpır ki, ümumi mənaya, şeirin bədii təsir gücünə xələl gətirir. Bizim fikrimizcə, F.B.Köçərlinin qələmə aldığı variant daha təqdirəlayiqdir. Çünki bu ədəbiyyatşünas alim tarix etibarilə ustada daha yaxın olmuşdur” [1, s.36-37].

Maraqlıdır ki, M.Allahmanlı F.B.Köçərlinin təqdim etdiyi “Vücutnamə”nin daha doğru olduğunu etiraf etdiyi halda, Valehin doğum tarixi məsələsində 36 bəndlik təhrif olunmuş “Vücutnamə”yə istinad edir və özünü təkzib edir.

Prof. F.Mehdi “Alçaqlı-ucalı dağlar” kitabında təqdim etdiyi vücutnamənin Valehin nəvəsi adlandırdığı Zərnigar xanımın dilindən yazıya alındığını bildirir. Fikrimizcə, Zərnigar Valehin nəvəsi deyil, daha uzaq qohumu ola bilərdi, çünki Valehin nəvələri 1830-cu illərdə doğulmuşdur.

Valehin doğum tarixi kimi 1722-ci ili göstərən prof. M.Həkimovun və prof. M.Allahmanlının, onun 1720-ci ildə doğulduğunu iddia edən prof. M.Qasımlının ən böyük səhvi isə bundan ibarətdir ki, onun qəbir daşında ölüm tarixinin hicri-qəməri 1238-ci il (biz bu rəqəmi də şübhəli hesab edirik, çünki belə bir fakt olsaydı, böyük alim Firidun bəy Köçərlinin ondan məlumatı olardı və Valehin hicri-qəməri 1250-ci

ildə hələ həyatda olduğunu yazmazdı) yazıldığını əsas götürərək onun h. 1138-ci ildə doğulduğunu qəbul edir, 1238-ci hicri-qəməri ilin miladi 1822-ci ilə uyğun olduğunu, hicri-qəməri 1138-ci ilin isə miladi tarixlə 1722-ci ilə düşdüyünü düşünürlər. Halbuki əvvəlki ehtimallarını qəbul etsək belə, **hicri-qəməri 1138-ci il miladi tarixlə 1722-ci ilə deyil, 1725-ci ilə düşür!** Professorlar məsələnin bu sadə tərəfini bilmirlər!

Prof. M.Allahmanlı Valehin ustadı Aşıq Səməd haqqında yazır: “Valehin ustadı Aşıq Səməd XVII əsrin axırları və XVIII əsrin ortalarında yaşayıb-yaratmış el sənətkarlarından. Onun şeirlərindən çoxu itib-batmış, təəssüf ki, əlimizə tam gəlib çatmamışdır” [1, s.13].

Müəllifi Kolanlı Həsən Şıxavəndli olan və iki dəfə – 2007-ci ildə və 2011-ci ildə nəşr olunan “Aşıq Valeh” kitabı yeni faktları ilə yox, daha çox plagiatlığı ilə yadda qalır. Bu kitabda prof. M.Allahmanlının “Aşıq Valehin sənət dünyası” (1991) kitabından bütöv abzaslar olduğu kimi köçürülmüşdür. Köçürülənlərin isə səhv və ya düz olması ayrı söhbətin mövzudur. Məsələn, M.Allahmanlıdan gətirdiyimiz yuxarıdakı sitatı Kolanlı Həsən bu cür təkrarlayır: “Valehin ustadı Aşıq Səməd XVII əsrin axırları və XVIII əsrin ortalarında yaşayıb-yaratmış el sənətkarlarımızdandır. Onun şeirlərindən çoxu itib-batmış, təəssüf ki, əlimizə tam gəlib çatmamışdır” [17, s.9].

M.Allahmanlının kitabının 20-ci səhifəsindəkiləri Kolanlı Həsən Şıxavəndli öz “kitabı”nın 10-cu səhifəsində yerləşdirmişdir. “Müəllif”in “maraqlı bir tapıntısı” da diqqəti cəlb edir: “Aşıq Valehin ustadı Səmədin ölümü ərəfəsində yazdığı şeiri maraqlı doğurur:

Ömür zəmisini fələk biçəndə,
Əcəl şərbətini dərhal içəndə,
Səməd kimi Ustad yurddan köçəndə,
Valeh kimi viran dərdlər ağlayıb [17, s.13].

Doğrusu, bu əcaib söz yığınını kimlərin düzüb-qoşduğunu bir kənara qoysaq, “Valeh kimi viran dərdlər” ifadəsini başa düşmək mümkün deyil. Digər tərəfdən, 3-cü və 4-cü misralardan çətinliklə başa düşmək olur ki, Aşıq Səməd artıq dünyadan köçüb və şagirdi Valehi ağladıb. Amma Kolanlı Həsən bildirir ki, Valeh bu şeiri Səmədin ölümü **ərəfəsində** yazıb. H.Şıxavəndlinin zamanı fərqləndirə bilməməsi və “ərəfə” sözünün mənasını bilməməsi heyrət doğurur!

Kolanlı Həsənin “Qarabağın məşhur aşıqlarından olan, Ağdam nahiyəsinin Abdal-Gülablı kəndində yaşayıb-yaratmış Aşıq Xaspolad” [17, s.18] ifadəsində bir neçə səhv var. Aşıq Xaspoladın yaşadığı vaxtlarda Ağdam nahiyəsi yox idi, Ağdam rayonu var idi, XIX əsrdə Abdal və Gülablı kəndləri Vərəndə nahiyəsinə daxil idi, Ağdam kəndi isə adıçəkilən kəndlərdən balaca bir kənd idi. Xaspoladın məşhur aşıq olması da şişirdilmiş qiymətdir, hər halda, Azərbaycanın məşhur aşıqlarını tanıyırdıq.

Onun başqa bir heyrətamiz uydurması: “Valeh Səfi adı ilə ilk təhsilini kənddə mollaxanada, Molla Mahmudun yanında alıb. Təhsilini davam etdirmək üçün sonralar Gəncəyə gedib. Məktəbdə mollalara suallar verdiyi üçün onun oxumasını qadağan ediblər. Sonra **Şişə** qalasında, mədrəsədə molla Səfərin yanında **şəriət qanunlarını, dini elmləri, tarix, məntiq, fəlsəfə, nücum və s.** elmləri öyrənmiş, ancaq nədənsə təhsilini yarımçıq qoyub Gülablıya qayıtmışdır” [17, s.19-20].

Maraqlıdır, yazıb-oxumağı öyrənmək üçün yanına gələn 7 yaşlı uşaq mollaı hansı sualla çətinə salıb qəzəbləndirə bilərdi ki, onu qovsun? Əgər 7 yaşlı Səfinin mollaı çətinə salacaq suallar vermək səviyyəsində bilikləri vardisa, daha vaxtını itirib onun yanına niyə gedirdi? Həm də axı təhsil pullu idi.

Kolanlı Həsən burada öz uydurmalarına o qədər aludə olur ki, cümləsinin əvvəlində, ortasında və axırında söylədiklərinin bir-biri ilə rəbitəsiz olduğunu da unudur. **Əvvəla**, əgər balaca Səfinin təhsil almaq niyyəti vardisa, niyə Qarabağ xanlığının cəmi 28 verst məsafədə yerləşən paytaxtı Şuşa şəhərinə deyil, uzaq yol qət edib Gəncəyə getməli idi? **İkincisi**, əgər Şuşada adını çəkdiyi elmləri artıq öyrənmişdisə, onun təhsili niyə yarımçıq sayılırdı? **Üçüncüsü**, K.Həsən ağına gələn bütün fənləri yazmaqla kifayətlənməyib, axırda “və s.” də qoyur. Yəqin, o, “və s.” yazarkən iqtisadiyyat, ali riyaziyyat, kibernetika, sosiologiya, politologiya, folklorşünaslıq, fizika kimi fənləri də nəzərdə tutur.

Onun “kitab”ında Səmədin Valehi şagirdliyə götürməsi səhnəsi də çox orijinal təsvir edilib: “Sənə həm sənət dərsi, həm də savad dərsi verəcəm. Ərəb, fars dillərini sənə mükəmməl öyrədəcəm” [17, s.20].

Müəllif unudur ki, bir az ondan əvvəl Gəncədə və **Şişə** qalasında artıq Səfi nəinki həmin dilləri, həm də hüququ, fəlsəfəni, məntiqi və s. də “öyrənmişdi”.

Bir sözlə, Valehin adına yaraşmayan bu cür çap məhsulları sadəcə olaraq acı təəssüf doğurur. Elmdən uzaq olan bu adam kitabçılıq ənənələrini də pozaraq özünü kitaba həm müəllif, həm də redaktor yazır. Məsələnin ən tragikomik tərəfi isə “kitabın” professor titullu iki nəfər rəyçisinin yazdıqlarıdır.

Prof. Azad Nəbiyev: “Həsən Behbudzadənin Aşiq Valehlə bağlı topladıqları zəngin bir xəzinədir... İnanıram ki, Həsən Behbudzadə uğurlu bir yoldadır, onu gələcəkdə hələ neçə-neçə uğurlu tapıntılar və uğurlu nəşrlər gözləyir” [17, s.3-4].

Prof. Hüseyin İsmaylov: “Qarabağ aşiq mühitinin öyrənilməsində xüsusi dəyəri olacaq bu kitab Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Qarabağ bölgəsinin milli mədəniyyət tariximizdə önəmini bir daha diqqətə çatdırmaqla bu gün üçün xüsusi aktuallığa malikdir” [17, s.6].

AMEA-nın müxbir üzvü A.Nəbiyev özü isə Aşiq Valeh haqqında belə yazır: “Aşiq Valehin doğum tarixi dürüst məlum deyildir, bir “Vücutnamə”sinə istinadən onun yüz il yaşadığı ehtimal edilir:

Yüz yaşında oldum piri-natəvan,
Gələnlə, gedənlə, qonşuyla düşman.

Lakin o da məlumdur ki, vücutnamə avtobioqrafik göstərici deyil, aşiq şeirinin şəkillərindən biridir. Adətən vücutnamələr orta və əhli yaşda yazılır, burada uzun ömür sürəcəyini güman edən sənətkarlar o dünyadakı həyatlarından da bəzən söz açırlar. Son dövrlərin araşdırmaları göstərir ki, Aşiq Valeh 89-90 yaş yaşamış, 1732-ci və ya 1733-cü ildə anadan olmuşdur. Başqa bir mənbəyə görə isə, aşığın 1729-cu ildə anadan olduğu ehtimal edilir. Biz bu tarixi daha dürüst hesab edirik” [22, s.225-226].

Gətirdiyimiz sitatda A.Nəbiyev Valehin doğum tarixi haqqında ziddiyyətli fikirlər söyləsə də, düzgün olaraq vücutnamənin tərcümeyi-hal kimi qəbul edilə bilməyəcəyini yazır.

Professor Q.Namazov Valehin vəfat tarixi barədə həmkarlarından bir qədər fərqli fikir söyləmişdir: “Kərbəlayı Səfi Məhəmməd oğlu Valeh təxminən 1722-ci ildə

Qarabağın Abdal-Gülablı kəndində doğulmuş, 1824-cü ildə vəfat etmişdir” [21, s.265].

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Almara Vəzirqızının da bir sıra fikirləri diqqətimizi çəkdi. O, redaktoru olduğu “Haqq aşığı. Vücutnamədən-Cahannaməyə” (2014) kitabının ön sözündə yazır: “Böyük ustad aşıqlarımızdan olan Aşiq Ələsgər ölüm yastığında son anlarını yaşadığı zaman yetirmələrinə vəsiyyəət edərək demişdir ki, “Dədə Qorquda, Qurbaniyə, Abbas Tufarqanlıya, Xəstə Qasıma, Hüseyn Bozalqanlıya, Hüseyn Şəmkiyə, Aşiq Alıya, Ağ Aşığa və Aşiq Valeh Abdal-Gülablıya hörmətlə yanaşın, onlar mənim qible bildiyim ozanlar olub” [14, s.5].

Bu mülahizənin müəllifin təxəyyülünün məhsulu olduğu şübhə doğurmur. Üstəlik, Ustad Ələsgərin Dədə Qorqudu tanınması, onu yetirmələrinə “tapşırması” inandırıcı deyil. Çünki Dədə Qorqudu Azərbaycan oxucusuna tanıdan məşhur alim Əmin Abid onun haqqındakı ilk məqaləsini 1927-ci ildə yazıb, Aşiq Ələsgər isə o zaman həyatda yox idi. Əgər sağ olsaydı belə, məlum səbəblərə görə onun bu məqalədən xəbər tutması mümkün deyildi. Müəllifin istinad göstərməməsi də bu sözlərin uydurma olduğunu təsdiqləyir. Çünki istər aşığın nəvəsi və tədqiqatçısı f.ü.f.d. İslam Ələsgərin yazdığı kitablarda, istərsə də başqa müəlliflərin əsərlərində belə bir şey yoxdur. Ələsgərin ölümündən (1926) sonra 53 il yaşayan oğlu Talib də, Ələsgərin digər şagirdi zodlu Ağayar da bu barədə nəsə desəydi, bu sözlər hansısa kitabda və ya məqalədə öz əksini tapardı. Ona görə də hesab edirik ki, bu sözlər müəllifin öz təxəyyülünün məhsuludur və həqiqətə uyğun deyil. Nəhayət, onu da qeyd etməliyik ki, Aşiq Ələsgər olduqca dindar olub və Məkkədən başqa heç bir şeyi xüsusən də ölüm ayağında qible bilməzdi.

Müəllifin Aşiq Valehin

Ustad Səməd sənətdə bir dağ idi,
Kələntərli Alı fəndli bağ idi.
On il əvvəl Molla Pənah sağ idi,
Valeh kimi aşıqlar ustadı var, –

misraları haqqında “Bu misralarda aşığın Molla Pənah Vaqifə olan səmimi münasibəti, duyğuları açıq şəkildə görünür” [14, s.7] fikri ilə də razılaşmaq mümkün deyil, çünki bu misralarda Vaqifə heç bir münasibət ifadə olunmayıb, onun sadəcə olaraq on il əvvəl hələ yaşadığı bildirilir.

Müəllifin başqa bir ziddiyyətli fikri: “Səkkiz yaşında atası onu öz kəndlərində yaşayan Molla Mahmudun məktəbinə qoyur, mükəmməl savad verməsini xahiş edir. Təhsilini Şuşa *qəryəsində* alıb, Kərbəlanı ziyarət etdiyi üçün xalq arasında Kərbəlayı Səfi kimi də tanınıb, 14 yaşında ikən Quranı oxuyub, öyrənib” [14, s.4].

Müəllifdən gətirdiyimiz iki cümləlik sitatda ciddi səhvlər var.

Əvvəla, Aşiq Valehdən yazan müəlliflərin etdiyi kimi, onun “Vücutnamə”sinə müraciət etsək, o, Quran oxumağı öyrənmək üçün molla yanına 8 yox, 7 yaşında getmiş və 11 yaşında onu tamamlamışdır.

İkincisi, Səfini öz kəndlərində Molla Mahmudun yanına qoyub oğluna mükəmməl savad verməsini xahiş edən atanın xahişinin yerinə yetirilib-yetirilməməsinə toxunmadan, Səfinin Şuşada təhsil aldığı bildirilir.

Üçüncüsü, “Şuşa qəryəsi” yazan müəllif, görünür, “qəryə” sözünün fars dilində kənd demək olduğunu bilmir, əks halda Qarabağ xanlığının paytaxtını kənd kimi qələmə verməzdi.

Aşıq Valehdən yazan müəlliflərin hamısı qonşu Abdal kəndindən olan Aşıq Səmədi onun ustadı kimi təqdim etsə də, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru A.Vəzirqızı uydurmalarında bütün əndazəni keçir, Aşıq Valehi nəzərdə tutaraq yazır: “İlk sənət dərslərini dövrünün tanınmış sənətkarlarından olan doğma babası şair Məhəmməddən və Aşıq Güllü ilə Aşıq Cünundan almışdır” [14, s.5].

Müəllif bu cümləsində də xeyli səhvə yol verib. *Əvvəla*, Məhəmməd onun babası yox, atasıdır. *İkincisi*, Məhəmmədin şair olmasını A.Vəzirqızından başqa deyən və yazan yoxdur və buna görə, düşünürük ki, onun bu fikri də yanlışdır. *Üçüncüsü* və ən ciddi qüsurlar isə Valehin Aşıq Güllü və Aşıq Cünundan sənətkarlıq dərslərini alması haqqındakı uydurmalarıdır. Haqqında söhbət gedən şəxsləri Valehin nəslindən olan Aşıq Xaspolad onun babasının babası, babasının atası və s. adlandırır. İndiyə qədər kim aşıqlıq sənətini babasının atasından və ya babasının babasından öyrənib?

Kitabın tərtibçisi Taleh Xaspoladoğlunun (yuxarıda haqqında bəhs etdiyimiz Aşıq Xaspoladın oğludur) yazdığı “Giriş” bölməsində daha ciddi səhvlər var. Valehin 1822-ci ildə öldüyünü bildirən T.Xaspoladoğlu yazır: “Hicri tarixi ilə miladi tarixi arasında 10 gün fərq olduğunu nəzərə alsaq, təxmini hesablamalarımıza görə, Aşıq Valehin doğum tarixi 1722-ci ilə düşür” [14, s.5].

Müəllifin bu fikri tamamilə anlaşılmazdır. Əvvəla, hicri tarixinin 2 növü var: hicri-şəmsi və hicri-qəməri. İranda işlədilən hicri-şəmsi ilindəki günlərin sayı ilə miladi ilindəki günlərin sayı bərabərdir. Hicri-qəməri ili isə onların hər ikisindən 10 gün yox, 11 gün qısadır. Həm də hicri-qəməri ilinin 11 gün qısa olması ilə Valehin doğum tarixi arasında hansı əlaqə var? Əgər T.Xaspoladoğlu heç olmasa professolar M.Həkimov və M.Allahmanlı kimi Valehin adına çıxılan “Vücutnamə”yə istinad etsəydi, onda deyə bilərdi ki, 1822-dən 100-ü çıxmaqla Valehin “doğum tarixi”nin 1722-ci il olduğu qənaətinə gəlmişik.

T.Xaspoladoğlunun daha bir uydurması: “Zəmanəsində tayı-bərabəri olmayan Aşıq Valeh ilk təhsilini Gəncə molla məktəbində almış, bilik və bacarığı ilə mədrəsə müəllimlərini mat qoyaraq, onlarla hesablaşmadığına görə mədrəsədən xaric edilmişdir.

Bundan sonra atası Məhəmməd kişi onu Şuşa şəhərində Molla Səfərin məktəbinə gətirmiş və təhsilinə orada davam etmişdir.

Bir müddət təhsil aldıqdan sonra Valehin Gəncədən qovulduğunu bilən Molla Səfər həm də onun mükəmməl biliyə yiyələnməsindən ehtiyat edərək, ona öz məktəbində oxumağa icazə verməmişdir” [14, s.5].

Görəsən, Molla Səfər balaca Səfinin mükəmməl biliyə yiyələnməsindən niyə ehtiyat etməli və buna görə istedadlı şagirdini məktəbindən qovmalı idi? Göründüyü kimi, başdan-başa cəfəng olan bu fikirlərə cavab verməyə də ehtiyac yoxdur. Təkcə onu demək kifayətdir ki, müəllif mollaxana ilə mədrəsənin fərqi də bilmir. Heç bir sübuta, mənbəyə əsaslanmadan Səfini Gəncəyə, mollaxanaya “aparır”, amma “mədrəsədən” qovdurur. Hələ hərf tanımayan balaca Səfinin “bilik və bacarığı” onun müəllimlərini necə mat qoya bilərdi və onlar bundan sevinmək əvəzinə onu niyə qovmalı idilər? Əgər həmin “bilik və bacarığı” Gəncə alimlərini mat qoymuşdusa, daha onun Şuşada nə işi vardı? Şuşada ona dərslər deyən Molla Səfər onun Gəncədən qovulmasını necə öyrənmişdi? Və buna görə Səfini öz məktəbindən niyə qovmalı idi?

Səfinin Gəncədən və Şuşadan qovulmasını yazanlar özləri də istəmədən onun istedadına kölgə salırlar. Səfinin dərslərinin öhdəsindən gələ bilmədiyinə görə məktəbdən qovulması haqqında şübhələr yaranır. Atasının onu Aşıq Səmədə şagird verməsi bu ehtimalı daha da artırır. Belə çıxır ki, yazıb-oxumaqda uğur qazanmadığına

görə atası Məhəmməd oğluna başqa bir sənət axtarmalı olmuşdur. Amma biz bu qənaətin tərəfdarı deyilik, sadəcə olaraq onun haqqındakı uydurmaların oxucuda bu cür pessimist düşüncələr yarada biləcəyini qeyd etmək istəyirik.

Müəllif öz uydurmalarına özü də o qədər aludə olur ki, “Hal-hazıra qədər *çıxmış* saz havalarının əksəriyyəti Aşıq Valeh tərəfindən bəstələnmişdir” kimi absurd iddia irəli sürür [14, s.12]. Özü də burada Qarabağda yaranan saz havalarını nəzərdə tutduğunu yazmadığına görə, düşünə bilərik ki, müəllif bizə məlum olan bütün saz havalarının əksəriyyətini Aşıq Valehin “yaratdığını” iddia edir! “*Çıxmış saz havaları*” ifadəsi isə onun düşüncə tərzinin darlığını sübut edir.

Ana dilində fikrini dürüst ifadə edə bilməyən bu “tərtibçi-folklorçu”nun sonuncu fikri lap “maraqlıdır”: “Qarabağ şikəstəsi”, “Ay ana, bu bir cüt sonanın” xalq mahnıları, oyun havaları və s. Aşıq Valehin bəstələrindəndir” [14, s.12].

Kitabda Aşıq Xaspoladın maraqlı “xatırlaması” da yer alıb: “Mən əlli ildir ki, Valeh yaradıcılığını axtarıram, toplayıram. Valeh haqqında kəndin yaşlı sakinləri ilə uzun-uzadı sorğu-sual edəndən sonra iki min misra qoşma əldə edə bilmişəm. *Bəzi yarımçıq şeirlərə, qoşmalara “calaq” vermişəm*. Bu apardığım *axtarmaları* qeydə alsam, yazıb qurtara bilmərəm” [14, s.17].

Aşıq Valehin olduğu iddia edilən şeirlərə “*calaq*” etməsi haqqındakı etirafı onun “topladığı şeirlərin” mahiyyətini ortaya qoyur. Aşıq Xaspolad Valehin adından düzüb-qoşduğu bəsit söz yığınlarından birini də ustadı Aşıq Səmədlə “deyişməsi” kimi təqdim edir:

Gənc çağında könül gəlib ilhama,
Atəşdə qaynayan tiyanam indi.
Dərk etmişəm Kainatın sirrini,
Dalğalı-tufanlı ümmanam indi.

Kitabın yeganə müsbət cəhəti Aşıq Xaspolada istinadən Valehdən başlayan nəsil şəcərəsinin verilməsidir. Həmin şəcərəyə görə, Valehin oğlunun adı Allahverdidir. Allahverdinin 3 oğlu var (onlar kitabda Valehin nəvələri kimi verilib və mahiyyətə düzdür): Ələkbər, Alı və Mehdi.

Ələkbərin oğlanları: Dünyamalı və Xanlar; Dünyamalının oğlu nağaraçı Yelmar; Yelmarın oğulları; Akif, Arzuxan; Xanların oğlu Əliş;

Alının oğlu Abbasqulu; Abbasqulunun oğlu Əzizxan; Əzizxanın oğlanları: Mübariz, Feyruz, Abbas, Rauf, Valeh;

Mehdinin oğlu Hüsü; Hüsünün oğlu Allahverdi; Allahverdinin oğlu Vəkil [14, s.18].

Qeyd edək ki, Allahverdinin oğlanlarının adları düzdür, amma yerləri dəyişik salınıb. Mehdi onun böyük, Alı ortancıl, Ələkbər isə kiçik oğludur.

Aşıq Xaspolada istinad edən Kolanlı Həsən Şıxavəndli Valehin şəcərəsini başqa cür təqdim edir: “Aşıq Xaspolad eşitdikləri əsasında Aşıq Valehin əcdadlarını belə təsvir edir: Aşıq Şahməhəmməd, oğlu şair Məhəmməd, şair Məhəmmədin oğlu Aşıq Valehdir. Aşıq Valehin Sənəm adlı həyat yoldaşından olan oğlunun adı Taleh, Zərnigardan olan oğlanları isə Məhəmməd, Əli, Allahverdi olmuşdur” [14, s.19].

Professor M.Qasımlı “Valeh və Zərnigar” dastanında təsvir edilən hadisələrin doğrudan da həyatda baş verdiyini, dərbəndli Zərnigarın Qafqazın *qırx* məşhur aşığını bağlayıb sazlarını əllərindən aldıqdan sonra onu Dərbəndə saz-söz meydanına dəvət etdiyini yazır, amma nədənsə dastanda Zərnigarın dilindən deyilən “*Otuz*

doqquz aşiq eyləmişəm bənd” misrasındakı 39 rəqəminin üstünə birini də gəlir. “Dastanın yurd yerindəki əhvalatların böyük əksəriyyəti olmuş əhvalatlardır” deyən M.Qasımlı davam edir: “Uzun sorğu-sualdan sonra axırda Valeh sənət meydanında qalib gəlmişdi. O, Zərnigarın mərdliyini, alicənablığını, mənəvi zənginliyini çox bəyənmiş və bu dərbəndli sənətkarla evlənmişdir. Aşiq Zərnigar ömrünün qalan hissəsini Qarabağda Valehin söz-sənət ocağında yaşamışdır...

Aşiq Valeh və Zərnigar xanımın övladları da könüllərini saza-sözə bağlamışlar. Oğulları Aşiq Taleh, nəvələri Aşiq Mirzalı, ən nəhayət, Valeh ocağının kötükçəsi Aşiq Xaspolad onların sənət şəcərəsinin sonrakı davamı olmuşdur” [19, s.520-521].

K.H.Şıxavəndli kimi, M.Qasımlının yazdıqları da başdan-başa səhv və uydurmadır. Kərbəlayı Səfinin Allahverdi adında bir oğlu olmuşdur.

Beləliklə, əsl adı Kərbəlayı Səfi olan Valehin doğum tarixini, nəsil şəcərəsini kameral təsvirlərdə axtarmazdan əvvəl onun haqqında yazılanların xülasəsini verdik. Valehi kameral təsvirlərdə axtarmaqdan ötrü qohumları barədəki lazımı məlumatlar üçün Aşiq Xaspolada istinad edəcəyik.

Müraciət edə biləcəyimiz ilk sənəd Gülablı və Abdal kəndlərinin 1832-ci ilə aid kameral təsviridir.

“QARABAĞ ƏYALƏTİNİN KAMERAL TƏSVİRİ.

1832-1833-cü illər.

GÜLABLI kəndi

13049. Allahverdi Kərbəlayı Səfi oğlu 33 yaşında; oğlanları: Mehdi 7 y.; Səfi 1 y.” [10].

Müraciət etdiyimiz 1832-ci ilə aid olan bu kameral təsvirdən məlum olur ki, əsl adı Kərbəlayı Səfi olan Aşiq Valeh artıq həyatda yoxdur.

Kameral təsvirin tərtib edildiyi 1832-ci ildən sənəddə göstərilən yaşlarını çıxsaq, məlum olur ki, Aşiq Valehin yeganə oğlu Allahverdi 1799-cu, oğlanları Mehdi 1825-ci, Səfi 1831-ci ildə doğulublar.

Allahverdinin atasının adını 1825-ci ildə doğulan ilk oğluna deyil, 1831-ci ildə doğulan ikinci oğluna qoymasından belə *məlum olur ki, Aşiq Valeh indiyədək, əksər müəlliflərin yazdığı kimi, 1822-ci ildə deyil, 1825-1831-ci illər arasında vəfat etmişdir.* Əgər Valeh 1825-ci ildən əvvəl vəfat etsəydi, Allahverdi ilk oğlunun adını Səfi qoyardı. Düşünmək olar ki, Mehdi doğulanda Kərbəlayı Səfi hələ sağ imiş.

Aşiq Valeh nə vaxt doğulub?

Əgər oğlu Allahverdi 1799-cu ildə doğulubsa, Aşiq Valeh, F.Köçərlinin və Ə.Axundovun yazdığı kimi, 1766-cı ildə doğula bilərdimi? Doğula bilərdi, çünki bu vaxt 33 yaşında olacaqdı.

“Valeh və Zərnigar” dastanını gerçək qəbul edib Aşiq Valehə tərcümeyi-hal yazan M.Həkimov, M.Allahmanlı, M.Qasımlı və başqaları Zərnigarla evlənən vaxt (1747-ci il) Valehin 25, Zərnigarın 17 yaşında olduqlarını iddia edirlər. Bu müəlliflərə inansaq, onların yeganə oğlu Allahverdi bu izdivacdən 52 il sonra (1799) dünyaya gəlmişdir! Onlara inansaq, həmin vaxt Valehin 77, M.Qasımlıya görə isə 79 (!) yaşı varmış!

Valehin doğum tarixini müəyyənləşdirməkdən ötrü köməkçi faktlardan – onun müəyyən münasibətlərdə olduğu şəxslərin yaşından da müqayisəli şəkildə yararlanma-

cağıq. Bu cür şəxslərdən birincisi onunla deyişən məşhur Kərbəlayı Abdulla Canı oğlu, digərləri isə onun xalası oğlu və şagirdi olduğu deyilən həmkəndlisi Aşıq Qənbər və qonşu Abdal kəndinin sakini və Aşıq Valehin ustadı Aşıq Səməddir.

Firidun bəy Köçərli Kərbəlayı Abdulla Canı oğlu haqqında belə məlumat verir: “Kərbəlayı Abdulla Şuşa şəhərində təvəllüd edibdir.

...Vəfatı Şuşa şəhərində hicrətin 1255-də 59 sinnidə vəqə olubdur” [16, s.285].

Beləliklə, görkəmli alimin yazdığından məlum olur ki, Abdulla Canı oğlu 1780-ci ildə anadan olmuş və 1839-cu ildə vəfat etmişdir.

Bu tarixləri kameral təsvirlərin köməyi ilə yoxlamaq qərarına gəldik. Onun ailəsi Şuşa şəhərinin 1842-ci ilə aid kameral təsvirində belə qeydə alınıb:

“ŞUŞA ŞƏHƏRİNİN KAMERAL TƏSVİRİ. 1842-ci il.

234. Kərbəlayı Abdulla Canı oğlu 60 yaşında; arvadı Səfiyyə 50 y.; oğlanları: Əbdürrəhim 35 y.; onun arvadı Balaxanım 20 y.; Əbdüləzim 25 y.; onun arvadı Ruqiyyə 18 y.” [6].

Bu sənəddən məlum olur ki, Firidun bəy Köçərli Abdulla Canı oğlunun doğum tarixində səhv etməyib, sənəddəki 1782-ci il rəqəmi ilə ədibin yazdığı arasında 2 il fərqin olmasını kiçik xəta hesab edə bilərik. Bunu onun yaşının yuvarlaq göstərilməsindən doğan fərq də saya bilərik. Ölüm tarixində isə Firidun bəy Köçərlinin səhv etdiyini deməliyə, çünki əgər Abdulla Canı oğlu 1839-cu ildə vəfat etsəydi, 1842-ci ildə qeydə alınmış bilməzdi. Bu sənəd bizə başqa qiymətli məlumatlar da verir: onun həyat yoldaşının, oğlanlarının və gəlinlərinin də adlarını və yaşlarını öyrənirik.

Kərbəlayı Abdulla Canı oğlunun nə vaxt öldüyünü öyrənmək üçün 1848-ci ildə tərtib edilmiş kameral təsvirə də müraciət etdik:

“ŞUŞA ŞƏHƏRİNİN KAMERAL TƏSVİRİ. 1849-cu il¹

52.234. Kərbəlayı Əbdürrəhim Abdulla oğlu 42 y.; qardaşları: Əbdüləzim 32 y.; Mehdi 22 y.; Əbdürrəhimin oğlu İbrahim 9 y.; Əbdüləzimin oğlu İsmayıl 3 y.” [3].

Kameral təsvirdən Abdulla Canı oğlunun 1842-1848-ci illər arasında öldüyü görünərsə də, onun dəqiq hansı ildə öldüyü məlum deyil. Nəvəsi İsmayılın 3 yaşında olduğunu nəzərə alsaq, düşünə bilərik ki, o, 1845-ci ildə hələ sağ imiş, əgər həyatda olmasaydı, böyük ehtimalla, Əbdüləzim oğluna atasının adını qoyardı.

Əgər Valeh, bəzilərinin yazdığı kimi, 1722-ci ildə doğulsaydı, belə çıxırdı ki, bu cür xoşxasiyyət, ədəb-ərkanlı adam özündən 60 yaş (!) böyük adama – Valehə həcv yazırdı. Bu, hansı məntiqə, ədəb-ərkana sığardı? Firidun bəyin Valehin doğum tarixi üçün verdiyi 1766-cı ildə doğulması da onun Abdulla Canı oğlundan 16 il böyük olduğunu göstərir ki, bunun özü də az deyil.

Deyişmənin məzmunundan bəlli olur ki, Abdulla Canı oğlu Kərbəlayı Səfidən əvvəl Kərbəla ziyarətində olmuşdur. Əgər Abdulla Canı oğlu 30 yaşında ziyarətdə olmuşdusa, belə çıxır ki, Kərbəlayı Səfi ziyarətə 90 yaşında (!) getmişdi. Bu isə həm məntiqi, həm də fiziki cəhətdən mümkün deyil.

1842-ci il tarixli kameral təsvirdə də Aşıq Valehin ailəsi yer alıb:

¹ Sənədin üzərində 1849-cu il yazılarsa da, titul vərəqində onun 1848-ci ildə tərtib edildiyi göstərilib.

“ŞUŞA QƏZASI, VƏRƏNDƏ NAHIYƏSİNİN
KAMERAL TƏSVİRİ.
1842-ci il.

GÜLABLI kəndi.

14. Allahverdi Kərbəlayı Səfi oğlu 55 y.; onun arvadı Fatma 40 y.; oğlanları: Mehdi 15 y.; Səfi 12 y.; Alı 8 y.; Ələkbər 4 y.; qızları: Xədicə 10 y.; Şərəbanu 3 y.” [6].

Bu kameral təsvirə görə, Allahverdi 1787-ci ildə doğulub. Onun doğum tarixlərindən hansı düzdür? Kameral təsvirlərlə iş təcrübəmiz göstərir ki, 1832-1833-cü illərdə tərtib edilmiş kameral təsvir dəqiqliyinə görə daha üstündür. Əgər Allahverdi 1787-ci ildə doğulsaydı, atası Kərbəlayı Səfinin həmin vaxt artıq 21 yaşı vardı və bu fakt da Aşıq Valehin 1766-cı ildə doğulduğunu şübhə altına almır.

Sonuncu sənəddən Kərbəlayı Səfinin ailəsindəki qadınların adlarını da öyrənirik. Gördüyümüz kimi, Valehin Xədicə və Şərəbanu adında qız nəvələri də olmuşdur. Allahverdinin ailəsinin qadın üzvlərinin adları indiyə qədər elmi ictimaiyyətə məlum deyildi.

Aşıq Valehin doğum tarixini dəqiqləşdirmək üçün müraciət edəcəyimiz ikinci müqayisə obyektini bütün tədqiqatçıların vahid mövqedən ona ustad saydıqları Abdal kəndinin sakini Aşıq Səməddir.

1832-1833-cü illərə aid kameral təsvirdə Aşıq Səmədin özünü tapmasaq da, atası Səməd olan iki nəfərin adına rast gəlirik. Onlardan birincisi 38 yaşlı Hüseyn, ikincisi isə 29 yaşlı Əlidir. Güman edə bilərik ki, onlardan heç olmasa biri, bəlkə də hər ikisi Aşıq Səmədin oğlanlarıdır (Abdal kəndində atası Səməd olan başqa şəxslər qeydə alınmayıb). Səmədin yaşının ehtimal olunan ən yuxarı həddi kimi 38 yaşlı Hüseyn Səməd oğlunu nəzərdən keçirək.

Beləliklə, ehtimal etdiyimiz Aşıq Səmədin – Valehin ustadının oğlu Hüseyn 1794-cü ildə doğulub və Valehin oğlu Allahverdidən 5 yaş böyükdür. Əgər Hüseyn doğulan vaxt Səmədin təxminən 30-35 yaşı vardısı, bu onun təxminən 1760-cı ildə doğulduğunu göstərir. Hüseynin 14 yaşında Səməd adında oğlunun olduğunu nəzərə alsaq, bu, Aşıq Səmədin 1818-ci ildə və ya ondan əvvəl, təxminən 60 yaşında öldüyünü göstərir. Yuxarıda professor M.Allahmanlının Aşıq Səmədin XVII əsrin sonlarında doğulduğu haqqındakı mülahizəsini sitat gətirmişdik. Əgər Aşıq Səməd, professorun iddia etdiyi kimi, XVII əsrin sonlarında doğulsaydı, öz oğlundan 100 yaş böyük olmalı idi!

Valehin doğum tarixinin müəyyən edilməsində Şuşa şəhərinin salınma tarixinin də aidiyyəti var. Şuşa şəhərinin əsasının neçənci ildə qoyulduğu barədə tarixi qaynaqlar nə deyir? Müraciət etdiyimiz ilk mənbə Qarabağnamələr içərisində ən mötəbəri sayılan Mirzə Adıgözəl bəyin “Qarabağnamə”sidir. Müəllif bu barədə belə yazır: “1170-ci ildə Şuşa şəhərinin binasını qoydular” [18, s.47].

Mirzə Adıgözəl bəy qeyd etməsə də, təbii ki, söhbət hicri-qəməri tarixindən gedir. Həmin rəqəm miladi tarixlə 1757-ci ilə düşür.

Tarixçi və şair Əhməd bəy Cavanşir (1828-1903) “Qarabağ xanlığının siyasi vəziyyətinə dair” əsərində bu barədə belə yazır: “...o (Pənahəli xan – N.Ə.), 1754-cü ildə indiki Şuşa şəhərinin yerində öz iqamətgahını qurdu və oranı öz adı ilə, yəni Pənahabad adlandırdı” [18, s.183].

Firidun bəy Köçərli də Şuşa şəhərinin salınması tarixinə toxunmuşdur: “Sabiqdə Şuşa şəhəri Qarabağ xanlığının paytaxt şəhəri hesab olunurmuş. Bu şəhərin banisi Pənahəli xan olubdur. Şəhərin təmir və binası vəqə olubdur 1170-ci sənədə ki, tarixi-məsihiyyənin 1757-ci ilinə mütabiqdir” [16, s.154].

Bu rəqəm göstərir ki, Səfi 7 yaşında Şuşaya oxumağa gedibse, 1750-ci ildən əvvəl doğula bilməzdi. Əgər onun 1722-ci, M.Qasımlının yazdığı kimi, 1720-ci ildə doğulduğunu qəbul etsək, Şuşaya oxumağa gedəndə Səfinin ən azı 37 yaşı vardı! Halbuki “Valeh və Zərnigar” dastanından Kərbəlayı Səfiyə tərcümeyi-hal düzəldənlərin dediyinə görə, Valeh 25 yaşında Dağıstana getmiş, Zərnigarı bağlamış, Gülablı kəndinə gətirərək onunla evlənmişdi!

Müraciət edə biləcəyimiz ən ciddi mənbələrdən biri də 1727-ci ildə Osmanlı məmurları tərəfindən tərtib edilmiş “Gəncə–Qarabağ əyalətinin müfəssəl dəftəri”dir [15]. Məlum olduğu kimi, Osmanlı dövləti 1724-cü ildə Qarabağı işğal etmiş və 1727-ci ildə həmin ərazilərdə adıçəkilən sənəd tərtib edilmişdi. Bu sənəddə Vərəndə nahiyəsinə daxil olan Abdal kəndinin adı çəkilir:

“Vərəndə nahiyəsinə tabe olan Abdal kəndi.

Əlimərd Həsən oğlu, (Əlimərdin) oğlu Həsən, Vəli, Səfixan Ocaq oğlu” [13, s.396].

Əgər Aşiq Valeh 1720-ci və ya 1722-ci ildə doğulsaydı, məntiqə görə, ondan heç olmasa 5-10 yaş böyük olmalı ustadı Səmədin adı Abdal kəndinin sakinləri arasında olmalı idi, amma göründüyü kimi, yoxdur.

Adıçəkilən sənəddə Gülablı adında kənd qeydə alınmayıb, çünki bu adda kənd ümumiyyətlə mövcud deyildi və həmin tarixə qədər də mövcud olmamışdır. Gülablı kəndinin adı həmin sənəddə boş kəndlərin siyahısında da yoxdur. Araşdırmalarımız göstərdi ki, Gülablı kəndi 1593-cü ildə yenə də Osmanlı məmurları tərəfindən tərtib edilmiş eyniadlı müfəssəl dəftərdə də yoxdur. Belə düşünə bilərik ki, Gülablı kəndi 1727-1760-cı illər arasında, ehtimal ki, Qarabağ xanlığının yarandığı 1750-ci illərdə yaranmışdır.

Bütün bunları nəzərə alaraq Valeh təxəllüslü Kərbəlayı Səfinin 1760-cı illərdə doğulduğunu və 1825-1831-ci illər arasında vəfat etdiyini düşünməliyik. Beləliklə, bizim fikrimizcə, F.Mehdinin təqdim etdiyi “Vücutnamə”dən yanlış nəticələr çıxaran tədqiqatçıların dediyi kimi, Valeh 100 il yox, 60-65 ilə yaxın yaşamışdır.

“Alçaqlı-ucalı dağlar” kitabında müəllifliyi Valehə aid edilən “Oldum” qoşmasını da burada xatırlamaq yerinə düşərdi. Müəllifliyi bizdə şübhə doğuran şeirin son bəndi belədir:

Mənzilim iraqdır, özüm piyada,
Müşkül dərdim olub həddən ziyada.
Valeh ağlar qaldı fani dünyada,
Vahid oğlu cavan ölən mən oldum [7, s.23].

Kameral təsvirdən gördük ki, Valeh təxəllüslü Kərbəlayı Səfinin Allahverdi adında bir oğlu olub və Valehin sağlığında ölməyib, ondan sonra uzun müddət yaşayıb. Həm də şeirdəki “*vahid oğlu*” ifadəsi qulağa qəribə və yad gəlir, çünki ailənin bir oğlu haqqında “tək oğul”, yaxud “yeganə oğul” ifadələri işlədilir. Şeirin həm məzmunu, həm də bu cür qüsuru onun Valehə aid olmadığını göstərir. Adıçəkilən kitabda, təəssüf ki, müəllifinin Valeh olduğuna ciddi şübhə etdiyimiz başqa şeirlər də var.

1863-cü ilin kameral təsvirində maraqlı bir detal da var. Bu siyahının sonuna 1849-cu ildə Vərəndə nahiyəsinin Səlakətin kəndindən gələn belə bir ailə əlavə edilib:

“1. Aşiq Məhərrəm Mirzəli oğlu 49 y.; oğlanları: Mehdi 23 y.; Sadıq 19 y.; Səlim 5 y.

Ailədə 2 qadın var” [4].

Kameral təsvirdə Məhərrəm Mirzəli oğlunun adının əvvəlində “aşiq” yazılması onun tanınmış sənətkar olduğunu göstərir.

Bəzi müəlliflərin haqqında bəhs etdikləri Aşiq Əhməd də Gülablı kəndində qeydə alınmış Əhməd Qənbər oğludur.

Valeh, doğrudanmı, aşiq olub?

Fikrimizcə, Zakir təxəllüsü ilə yazan Qasım bəy, Şakir təxəllüsü ilə yazan Baba bəy, Qənbər təxəllüsü ilə yazan Kərbəlayı Abdulla, Natəvan təxəllüsü ilə yazan Xurşidbanu kimi, o da yazılı ədəbiyyatın Valeh təxəllüsü ilə yazan nümayəndəsi Kərbəlayı Səfidir. Təsadüfi deyil ki, nə onun şeirlərindən nümunə təqdim edən H.Ə.Qayıbov, nə də böyük ədəbiyyatşünas alim F.B.Köçərli Kərbəlayı Səfinin – Valehin haqqında bir dəfə də olsun “aşiq” sözünü işlətməmişlər. Halbuki Valehin həmkəndlisi, şagirdi və qohumu olduğu yazılan Qənbəri hər ikisi “Aşiq Qənbər” kimi təqdim edir. Əgər Valeh doğrudan da aşıqlıq etsəydi, onlar bunu niyə qeyd etməməli idilər? Üstəlik, Valehin nəticəsi Aşiq Abbasqulunu görəndə və onunla Valehin əlyazmaları haqqında söhbət edən F.B.Köçərli niyə Valehin aşiq olduğunu qeyd etməyib? Halbuki Abbasqulun haqqında da “Aşiq Abbasqulu” yazıb. Aşiq Abbasqulu böyük babasının aşıqlıq etdiyini deməyi doğrudanmı “unudub”?

Valehi aşiq kimi təqdim edənlərin təəssüfünə rəğmən, düşünə bilərik ki, Kərbəlayı Səfi əlinə saz alıb aşıqlıq etməmişdir! Qoşma növündə yazdığı “Vücutnamə”yə gəldikdə isə, Qasım bəy Zakirin də gözəl və lətafətli qoşmalar yazmasına baxmayaraq, onu aşiq adlandırmaq heç kimin ağına gəlmir.

“Qafqazdakı yerlər və tayfaların təsviri üçün materiallar toplusu”nun (tədqiqatçılar onu rusca СМОМК – “Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа” adı ilə tanıyırlar) 1910-cu ildə nəşr edilən 41-ci buraxılışında Valehin “Vücutnamə”sini “Valehin şərqisi” («Песня «Валеха») kimi çap etdirən və onun bütün bəndlərini rusca şərh edən F.B.Köçərli burada da onu “aşiq” kimi təqdim etməmişdir.

Qeyd etmək vacibdir ki, böyük alim Firidun bəy Köçərli 1863-cü ildə, Valehin ölümündən cəmi 30-35 il sonra Şuşa şəhərində doğulmuşdur. Əgər prof. F.Mehdinin yazdığı kimi, Valeh doğrudan da əlinə sədəfli (və ya sədəfsiz) saz götürüb aşıqlıq etsəydi, Qarabağ ədəbi mühitinin ən mahir bilicisi olan bu böyük alimin diqqətindən kənar qalmazdı.

Belə qənaətə gələ bilərik ki, Valehin yaddaşlarda aşiq kimi yaşamasının səbəbi onun haqqında yaradılmış “Valeh və Zərnigar” dastanıdır (folklorşünas Ə.Axundov bu dastanın Valehin şeirləri əsasında başqaları tərəfindən yaradıldığını yazır). Bəzi şəxslərin dastanda təsvir edilən hadisələri real həyatda baş vermiş kimi təqdim etməsi həqiqətə uyğun deyil.

“Valeh və Zərnigar” dastanını Hümmət Əlizadə 1927-ci ildə tovuzlu şair Vəlidən yazıya alıb. Niyə aşığın doğma nəticəsi Abbasquludan yox? Ola bilməzi dastan mövcud olsun, amma Valehin aşiq qohumu ondan xəbərsiz olsun, bu dastan barədə F.B.Köçərliyə heç nə deməsin? Ola bilməz. Ona görə də düşünə bilərik ki, dastanın özü də Qazax–Şəmşəddil aşiq mühitində yaranmış və dildən-dilə keçmişdir. O da nəzərdən qaçmır ki, dastanda Valehin dilindən deyilən şeirlər onun yazılı şəkildə

gəlib çatan şeirlərindən həm üslubca, həm də dil baxımından kəskin şəkildə fərqlənir. Bunun yazılı və şifahi yaradıcılıq nümunələri arasındakı fərq kimi izahı da, fikrimizcə, inandırıcı görünmür. Yazılı ədəbiyyatın nümayəndəsi və Valehin “dostu” M.P.Vaqifin şeirlərinə diqqət yetirmək kifayətdir.

Folklorşünas Ə.Axundov yuxarıdakı ziddiyyətləri aradan qaldırmaq üçün radikal bir fikir irəli sürmüşdür: “XVIII əsrin əvvəllərində və XIX əsrin birinci yarısında Qarabağın Abdalgülablı kəndində Kərbəlayı Səfi adlı bir şair yaşamış və bir sıra qüvvətli aşiqvari şeirlər yazmışdır. Ondan əvvəl XVII əsrin axırlarında və XVIII əsrin əvvəllərində həmin Abdalgülablı kəndindəcə Aşiq Valeh adlı ustad bir aşiq da yaşamışdır. Kərbəlayı Səfi Aşiq Valehin şeirlərini çox bəyənmiş və ondan təsirlənərək bir sıra aşiq tərzli şeirlər söyləmişdir; hətta o, Aşiq Valehin adını özünə təxəllüs qəbul etmişdir.

Bu vaxta kimi bəzi ədəbiyyatçılarımız Valeh adı ilə gedən bütün şeirləri Aşiq Valehinki hesab edirlər.

Bu da ondan irəli gəlir ki, bu iki sənətkarın hər ikisi şeirinin axırında ancaq “Valeh” sözünü zikr edir. Hətta Firidun bəy Köçərlinin kitabında da Aşiq Valehin xalq arasında ən məşhur olan 31 bəndlilik “Vücutnamə”si Kərbəlayı Səfi Valeh adına yazılmışdır” [2, s.53].

Ə.Axundova görə, Aşiq Valeh Kərbəlayı Səfidən 100 il qabaq yaşamışdır.

Ə.Axundov F.Qasımzadənin “Aşiq Valeh qoşmaları ilə bərabər qəzəl, müxəmməs və dini mənzumələr yazmışdır. Məşhur “Vücutnamə”sində insanın ana bətninə düşdüyü andan yüz yaşına qədər keçdiyi müxtəlif dövrləri, öləndən sonra da “qəbir əzabı”nı, “qiyamət günləri”ni təsvir etmişdir. Aşiq Valeh Azərbaycan aşıqları içində ustad bir şair kimi tanınmışdır” [23, s.58] fikrinə etiraz edir: “Filoloji elmlər namizədi (sonralar akademik – N.Ə.) F.Qasımzadə “Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”ndə Aşiq Valeh ilə Kərbəlayı Səfini bir-birindən fərqləndirmək əvəzinə bu iki şəxsiyyətin yaradıcılığını eyniləşdirir və beləliklə də bu iki sənətkardan biri “yox olur”. Bu fikir doğru deyildir, Valeh qəzəl və dini şeirlər yazmamışdır. Qəzəl və dini şeirləri Kərbəlayı Səfi Valeh yazmışdır. Aşiq Valeh isə əsas olaraq aşiq tərzli şeirlər söyləmişdir” [2, s.53-54].

Ə.Axundovun fikri ilə hər şeydən əvvəl ona görə razılaşmaq olmaz ki, o, Aşiq Valehin XVII əsrin sonu və XVIII əsrin əvvəllərində yaşadığını yazır. Halbuki “Valeh və Zərnigar” dastanındakı rəvayətlərə inanan qohumları belə Aşiq Valehin 1822-ci ildə, yəni XIX əsrin birinci yarısında öldüyünü bildirirlər.

Ə.Axundovun bu fikri orijinal deyil.

Xalq şairi M.Rahimin 1928-ci ildə “Kommunist” qəzetinin 13 aprel tarixli sayında “Xalq şairi Valeh” adlı məqaləsi çap olunmuşdur. O, Aşiq Valehin Mazanla deyişməsinin son bəndindəki “*Ustadım Səməddir, sakinəm Abdal*” misrasını nəzərdə tutaraq yazır: “Son parçadan anlaşılır ki, Gülablı kəndlisi olan klassik Valehdən ayrı olan bu Valeh Abdal kəndindəndir. Ustadı, dəxi söylədiyinə görə, Səməd adlı bir xalq şairidir ki, bu vaxta qədər bir misrası da məlum deyildir. Xalq ədəbiyyatı tədqiqatçılarının bu tarixi batmış şair barəsində əsaslı tədqiqat aparmaları lazımdır”.

Əgər Xalq şairi M.Rahim həmin misranı düzgün olaraq “*Ustadım Səməddir, sakini-Abdal*” kimi oxusaydı, bu cür səhv nəticəyə gəlməzdi. Çünki həmin misra Valehin yox, Səmədin Abdal kəndinin sakini olduğunu göstərir.

Beləliklə, fikrimizi yekunlaşdıraraq deyə bilərik ki, Qarabağın Gülablı kəndində doğulan və orada da təxminən 65-70 yaşlarında vəfat edən Valeh təxəllüslü şair Kərbəlayı Səfi Məhəmməd oğlunun haqqında indiyə qədər yazılanların əksəriyyəti

həqiqətə uyğun deyil (böyük Azərbaycan alimi Firidun bəy Köçərli istisna təşkil edir). Onun haqqında quraşdırılmış tərcümeyi-hal “Valeh və Zərnigar” dastanından götürülmüşdür. Qasım bəy Zakir, Baba bəy Şakir və Qarabağın bir sıra digər adlısanlı ədəbi simaları kimi, Valeh də şair olmuş, aşığıq etməmişdir.

Bununla belə, folklor nümunəsi olan “Valeh və Zərnigar” dastanının yaşamaq haqqını inkar etmək fikrində deyilik.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Allahmanlı M. Aşığıq Valehin sənət dünyası. Bakı: APU, 1991, 120 s.
2. Axundov A. Aşığıq Ələsgərin həyat və yaradıcılığı (Filologiya elmləri namizədi adı almaq üçün dissertasiya). Bakı, 1946, 150 s.
3. ARDTA, F.10, s.1, s.v.9, 1-ci h.
4. ARDTA, F.10, s.1, s.v. 100
5. ARDTA, F.29, s.1, s.v.3
6. ARDTA, F.29, s.1, s.v.16
7. Aşığıq Valeh. Alçaqlı-ucalı dağlar (Tərtib edənlər: F.Mehdi və X.Mirzəyev). Bakı: “Gənclik”, 1970, 94 s.
8. Azərbaycan məhəbbət dastanları. Bakı, 1979
9. Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əşarına məcmuədir (Tərtib edəni H.Ə.Qayıbov). I c., Bakı: “Elm”, 1986, 360 s.
10. Erm.Milli Arxivi, F.93, s.1, s.v.50
11. Çəmənli M. Yaddaş. “Azərbaycan”, №2, 1986
12. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: “Maarif”, 1992, 478 s.
13. Gəncə–Qarabağ əyalətinin müfəssəl dəftəri (Ön söz, tərcümə, qeyd və şərhlərin müəllifi H.Məmmədov (Qaramanlı)). Bakı: “Şuşa”, 2000, 576 s.
14. Haqq aşığı. Vücutnamədən–Cahannaməyə. Bakı: “Sabah”, 2014, 287 s.
15. Həkimov M. Aşığıq Valehin həyat və yaradıcılığı. ADPU-nun əsaslı kitabxanası, 1986.
16. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı. 1-ci c. Bakı: “Avrasiya Press”, 1978, 560s.
17. Kolanlı Həsən Şıxavəndli. Aşığıq Valeh. I kitab. Bakı: ADPU, 2011, 341 s.
18. Qarabağnamələr. I kitab. Bakı: “Şərq–Qərb”, 2006, 216 s.
19. Qasımlı M. Folklor və ədəbiyyat araşdırmaları. Bakı: “Elm və təhsil”, 2017, 628 s.
20. Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı: EAAzF, 1944, 395 s.
21. Namazov Q. Ozan-aşığıq sənətinin tarixi. Bakı: “Elm və təhsil”, 2013, 480 s.
22. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. 2-ci k., Bakı: “Apostroff”, 2014, 660s.
23. Telli saz ustadları (Tərtib edəni Ə.Axundov). Bakı: Azərnəşr, 1964, 160 s.

Nazir AHMEDLY

KARBALAYI SAFI VALEH WHO WAS NOT AN ASHUG

S u m m a r y

One of the renowned masters of the word in Karabakh is Karbalayi Safi whom we know as Ashug Valeh. Distinguished Azerbaijani scientist Firudin bay Kacharli reports that Karbalayi Safi, known by his pseudonym Valeh, was the contemporary of Karbalayi Abdullah Jani, Baba bay Shakir and was a man of pleasure, was born in the Gulabi village of his predecessors in Karabakh in 1766, was alive in 1934 (Hijri 1250) and lived 60-70 years.

Among the later researchers who agreed that Karbalayi Safi Valeh died in 1822 prof. M.Hakimov, prof. M.Allahmanli, prof. P.Afandiyev consider 1722 while prof. M.Kasimli considers 1720; prof. F.Mahdi and others 1729 to be his birth date.

This article presents a broad critical summary of the writings devoted to Ashug Valeh.

According to the author, referring to the camera images, the history of Shusha's foundation and several other facts, Firudin bay Kocharli's thoughts are more reliable.

The article, for the first time, presents the names of the women of Karbalayi Safi Valeh's family depicted in the image of 1842.

As reported by the author of the article, most of the writings devoted to the poet Karbalayi Safi son of Mahammad, known by the pseudonym Valeh, who was born in the Gulabi village of Karabakh and died there when he was approximately 60-70 years old is not true (Except for the prominent Azerbaijani scientist Firudin bay Kacharli). The biography formed for him was taken from the epic "Valeh and Zarnigar". Like Kasim bay Zakir, Baba bay Shakir and several other prominent literary people of Karabakh. Valeh was also a poet, but not an Ashug.

The article gives information about Ashug Maharram as well. Ashug Maharam is one of the famous Ashugs of Karabakh.

Назир АХМЕДЛИ

НЕ ЗАНИМАВШИЙСЯ АШУГСТВОМ КАРАБАХСКИЙ КЕРБЕЛАИ САФИ ВАЛЕХ

Р е з ю м е

Одним из прославленных мастеров слова Карабаха является Кербелай Сафи, который известен нам как Ашуг Валех. Видный азербайджанский ученый Фирудин бек Кочарли утверждал, что Кербелай Сафи по прозвищу Валех является сыном Кербелай Абдуллы Джана, современником Баба бека Шакира, обладателем прекрасного вкуса, он родился в 1766 году в селе Гюлаблы Карабаха, в 1834 году (1250 год по Хиджре) был еще жив и прожил примерно 60-70 лет.

Последующие исследователи, считающие, что Сафи Валех скончался в 1822 году, – проф. М.Хахимов и проф. М.Аллахманлы, проф. П.Эфендиев утверждали, что он родился в 1722 году, а по версии проф. М.Гасымлы – в 1720

году, проф. Ф.Мехди и другие выдвигали мнение о том, что он родился в 1729 году.

В статье представлено обширное критическое резюме относительно публикаций об Ашуге Валехе.

По мнению автора статьи, который ссылается на камеральное описание, историю образования города Шуша и ряд других фактов, утверждения Фирудин бека Кочарли являются более весомыми.

В статье имена женщин-членов семьи Кербелай Сафи Валеха, отраженных на камеральном описании 1842 года, впервые представлены научной общественности.

По мнению автора статьи, большая часть публикаций, написанных о поэте Кербелай Сафи Мухаммед оглу, известном по прозвищу Валех, который родился в селе Гюлаблы Карабаха и там же ушел из жизни примерно в 65-70-летнем возрасте, не соответствуют действительности (за исключением мнений видного азербайджанского ученого Фирудин бека Кочарли). Выдуманная о нем автобиография была взята из дастана «Валех и Зарнигар». Валех был таким же поэтом, как и ряд известных литературных личностей Карабаха – Гасым бек Закир, Баба бек Шакир и другие, он не занимался ашугским искусством.

В статье также предоставлена информация об Ашуге Магерраме – одном из известных ашуггов Карабаха.